

ĮTARIAMŪJŲ PSICHIKOS TRŪKUMŲ (SUTRIKIMŲ) ATSKLEIDIMAS IR NUSTATYMAS

Dr. Jolanta Kanapeckaitė

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 2714639
Elektroninis paštas jolantakan@hotmail.com

*Pateikta 2005 m. birželio 30 d.
Parengta spausdinti 2005 m. spalio 20 d.*

Pagrindinės sąvokos: baudžiamasis procesas, psichikos sutrikimai, įtariamasis, ekspertizė ir objektų tyrimas.

S a n t r a u k a

Straipsnyje, remiantis mokslinėje literatūroje pateiktos medžiagos bei archyvinių baudžiamųjų bylų analize, pateikiama naudinga informacija apie tipinius asmenų (įtariamųjų), turinčių psichikos trūkumų (sutrikimų), požymius; išskiriami kiti žinių apie psichikos (trūkumus) sutrikimus procesiniai gavimo šaltiniai. Surinkta tokio pobūdžio informacija gali padėti ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorams laiku atskleisti įtariamojo psichikos trūkumus (sutrikimus). Toliau straipsnyje analizuojamas psichikos trūkumų (sutrikimų) nustatymas taikant specialiųjų žinių psichiatrijos srityje formas – ekspertizę ir objektų tyrimą. Remiantis ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokurorų anketavimo rezultatais (pateikus anoniminę anketą buvo apklausti 70 ikiteisminio tyrimo pareigūnų; 39 prokurorai; dauguma respondentų – turintys ne mažesnę kaip trejų metų teisinio darbo stažą einant dabartinės pareigas), pateikiami diskutuoti šio instituto teisinio reglamentavimo aspektai.

Siekiant užtikrinti asmens teises ir atsižvelgiant į jo nesugebėjimą savarankiškai jų ginti, ypač svarbu nustatyti momentą, nuo kurio toks asmuo bus pripažintas nesugebančiu savarankiškai realizuoti savo teisių. Neabejotina, kad kuo anksčiau bus atskleisti (aptikti) įtariamojo psichikos trūkumai (sutrikimai), tuo greičiau bus imtasi priemonių užtikrinti jo teisių gynybą.

Psichikos trūkumų (sutrikimų) atskleidimas

Literatūroje daugiausia dėmesio skiriama įtariamiesiems (kaltinamiesiems), turintiems psichikos trūkumų (sutrikimų), šių trūkumų (sutrikimų) požymiams. Į juos gali būti atsižvelgiama vertinant ir kitų baudžiamojo proceso (liudytojų, nukentėjusiųjų ir t.t.) dalyvių psichikos būklę. Remiantis mokslinėje literatūroje pateiktos medžiagos bei archyvinių baudžiamųjų bylų analize, galima išskirti tokius aptariamųjų asmenų ypatumus.

Išprusimas. Dažniausiai įtariamieji, turintys psichikos trūkumų (sutrikimų), apibūdinami kaip menkai išsilavinę, neišprusę asmenys. Tai patvirtina ir archyvinių baudžiamųjų bylų tyrinėjimo rezultatai. Pateikiame keletą įtariamųjų pilnamečių, kuriems buvo diagnozuoti įvairūs psichikos trūkumai (sutrikimai), išsilavinimo pavyzdžių: 4 klasių išsilavinimas: *baudžiamoji byla Nr. 1-19-03, Vilniaus apygardos teismas*; 6 klasių išsilavinimas specialiojoje ugdymo mokykloje: *baudžiamoji byla Nr. 1-160-04, Vilniaus apygardos teismas*; 7 klasių išsilavinimas: *baudžiamoji byla Nr. 1-124-03, Vilniaus apygardos*

teismas. Menkas išsilavinimas siejamas su psichikos trūkumais (sutrikimais), nes kai kurie jų trukdo siekti aukštesnio išsilavinimo, įsisavinti kultūros vertybes net ir tuo atveju, jei yra palankios sąlygos, kompensuojančios nevisavertę psichiką. Pavyzdžiui, keletą dešimtmečių vidutinio, nedidelio ir labai didelio intelekto sutrikimo vaikai visame pasaulyje buvo laikyti nemokytiniais, ir tik praėjusio amžiaus 8-ame dešimtmetyje jie pradėti integruoti į švietimo sistemą [1, p. 261].

Kalbėjimas laikytinas vienas iš informatyviausių požymių kalbant apie psichikos (trūkumus) sutrikimus. Psichikos ligonių žodinei kalbai gali būti būdinga: tarimo defektai, netaisyklinga artikuliacija, šveplavimas, mikčiojimas ir kiti tarimo sutrikimai; prasminės klaidos – beprasmis kalbėjimas, pėrėjimas nuo teisingų minčių prie melagingų, nesugebėjimas kalbant apibendrinti ir pan.; kalbos tempo nukrypimas nuo normos – nepertraukiamas kalbėjimas, staigus kalbėjimo tempo sulėtėjimas arba pagreitėjimas ir kt.; žodyno skurdumas, *echolalija*^{*}, kalbėjimo ekspresyvumas arba, atvirkščiai, – neišraiškingumas, vienodumas ir kt. Tokių asmenų rašytinėje kalboje gali atsispindėti: rašysenos pasikeitimai: *agrafija*^{**} (visiškas ar dalinis sugebėjimo rašyti netekimas), vingrus rašysenos stilius, simboliai (rašant dažnai naudojami įvairūs sutartiniai ženklai, simboliai); „drebanti“ rašysena, atspindinti *hiperkinėzija*^{***}, dažnas klausukų bei šauktukų naudojimas, rašto erdvinio išdėstymo pažeidimai (pvz., pavadinimas užrašomas lapo kampe) ir kt. [2, p. 59]; daroma nemažai gramatinių klaidų.

Išorė. Kartais ir pagal žmogaus išorę galima spręsti apie jo psichikos būklę. Išoriniai kūno anatomijos požymiai gali būti pakitę: kūno sudėjimo disproporcija, veido skeleto asimetrija, kaukolės struktūros anomalijos. Iš funkcinių požymių būtų galima išskirti įvairius judėjimo sutrikimus: sutrikusią judesių koordinaciją, pusiausvyros sutrikimus ir kt. Funkciniams požymiams priklauso ir mimikos sutrikimai. Psichikos arba nervų ligą gali sukelti intensyvi sąmoninga arba nesąmoninga mimika (hipermimija), menka mimika (hipomimija), mimikos visiškai išnykimas (amimija), neatitinkanti emocijų ar aplinkybių mimika arba vaipymasis (paramimija) [3, p. 28].

Taip pat reikėtų atkreipti dėmesį į aprangą: drabužiai netinkami sezonui, pagal amžių, pernelyg vulgari ir pan. [4, p. 29]. Pavyzdžiui, teisės psichiatras ekspertas, apibūdinamas tiriamojo psichikos būklę, pabrėžė ir šio asmens išorės aspektus: „netvarkingos išorės, dvokiantis“ (baudžiamoji byla dėl svetimo turto pagrobimo; įtariamajam buvo diagnozuota lėtinė psichikos liga – paranoidinės formos šizofrenija) [5].

Sveikatos būklė. Reikėtų atkreipti dėmesį į asmens fizinę sveikatos būklę. Pavyzdžiui, jei įtariamasis perdėtai skundžiasi, kad jam ką nors skauda, vargina širdies plakimas, kankina baimė susirgti kokia nors sunkiai liga ir kt. Tokie somatinio pobūdžio skundai gali būti susiję su psichikos pokyčiais. Psichiatrijoje tai vadinama somatoforminiais sutrikimais, atspindinčiais psichikos ir kūno sąveiką: iš smegenų plintantys impulsai suvokiami kaip atitinkami kūno ar pojūčių pokyčiai [6, p. 383–408].

Psichoaktyviųjų medžiagų (PAM) vartojimas. Apie 11 proc. nusikalstamų veikų, susijusių su narkotikų apyvarta, padaro asmenys, vartojantys šias medžiagas, todėl jie gali turėti psichikos sutrikimų. Tuo tarpu apsvaigusiu nuo narkotikų asmenų skaičius nesiekia pusės bendrojo nusikalstamumo procento ir sudaro 0,39 proc. [7, p. 193]. Dažniausi priklausomybės „palydovai“ yra asmenybės sutrikimai, iš jų ypač dažni ribinis asmenybės sutrikimas ir asocialaus elgesio sutrikimas. Asociali asmenybė nėra nusikaltėlio sinonimas, tačiau daugelis tokių žmonių nemažą savo gyvenimo dalį praleidžia kalnimo įstaigose ar panašiose vietose. Bendraujant su šios kategorijos asmenimis neatrodo, kad jiems trūktų intelekto. Priešingai, šie asmenys pateikia labai svarių argumentų savo elgesiui paaiškinti. Anksčiau tokie žmonės būdavo vadinami psichopatais arba sociopatais [6, p. 435, 455].

Tokiems bendro pobūdžio psichikos trūkumų (sutrikimų) požymiams buvo skiriama dėmesio ir tarpukario Lietuvos teisinėje literatūroje. Pasak Vyriausiojo Tribunolo viceprokuroro K. Žalkausko, remdamasis psichiatrų išskirtais bendraisiais psichikos sutrikimų požymiais kiekvienas, kad ir nebūdamas tos srities specialistas, galėtų įtarti, kad tam tikras asmuo yra psichiškai nesveikas. Pavyzdžiui, psichiatras G. Limanas patarė teismo tardytojui kreiptis į psichiatrą, jeigu jis išsiaiškintų, kad tiriamasis: 1) gali būti paveldėjęs negalią, jei taps žinoma, kad jo tėvai, artimieji giminaičiai arba net vaikai

^{*}Psichikos sutrikimas: ligonis nevalingai kartoja kito žmogaus tariamus žodžius; ją sukelia katatonija, sunki įgimta silpnaprotystė ar psichozė; ligonis, užuot atsakęs į klausimą, jį kartoja, dažnai dar ir mėgdžiodamas klausiančiojo intonaciją, judesius, mimiką. Žr. **Vaitkevičiūtė V.** Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius: Žodynas, 2001, p. 237.

^{**}Sutrikęs gebėjimas rašyti (gr. *grapho* – rašau) dėl galvos smegenų kairiojo pusrutulio vidurio kaktos vingio užpakalinės dalies pažeidimo, dažniausiai susijęs su afazija: gr. *aphasia* – nebylumas – med. nebylumas, nesugebėjimas kalbėti ir suprasti kalbos; a. susijusi su galvos smegenų žievės kairiojo pusrutulio tam tikrų centrų pažeidimu; kalbos ir klausos organai būna nepakitę (žr. ten pat, p. 44, 41).

^{***}*hiper-* + gr. *kinesis* – judėjimas – nevalingi, betiksliai, įkyrūs, bereikšmiai įvairių kūno dalių judesiai; ją sukelia funkcinis ir organinis smegenų (dažniausiai požiivio branduoliu) pažeidimas (žr. ten pat, p. 379).

yra psichiškai nesveiki; 2) turėjęs galvos traumų; 3) turi polinkį epilepsijai, isterijai ir kitoms neurozėms; 4) piktnaudžiauja alkoholiu; 5) skundžiasi galvos svaigimu, skausmu, nemiga ir t.t. 6) haliuciuoja; 7) turi „ypatingą dvasios atsilikimą“ (protinis atsilikimas); 8) periodiškai pasikartoja tam tikri psichikos reiškiniai; 9) įtartinai elgiasi; 10) rašo „ypatinga rašysena“ [8, p. 25].

Žinoma, tai ne visi požymiai, būdingi asmenims, turintiems psichikos trūkumų (sutrikimų). Daugiau informacijos, būtinos įtarimams dėl psichikos trūkumų (sutrikimų) patvirtinti, galima surinkti naudojantis kitais **žinių apie psichikos trūkumus (sutrikimus) gavimo šaltiniais**.

Artimųjų giminaičių ir šeimos narių parodymai. Artimųjų giminaičių ir šeimos narių parodymai dėl įtariamojo psichikos būklės galėtų būti vertinami dvejopai: viena vertus, tai pats paprasčiausias informacijos apie psichikos trūkumus (sutrikimus) gavimo šaltinis; antra vertus, giminaičiai bei šeimos nariai dažniausiai baudžiamajame byloje yra suinteresuoti asmenys, galintys pateikti iškreiptus ir neaitinančius tikrovės duomenis apie įtariamojo psichikos sveikatą. Remiantis baudžiamųjų bylų medžiagos analize galima konstatuoti, kad toks informacijos gavimo šaltinis, palyginti su kitais, yra naudojamas dažniau. Pavyzdžiui, „įtariamojo žmona (nukentėjusioji) parodė, kad jos vyras dažnai gydėsi psichiatrijos ligoninėse, sunkiai orientuodavosi aplinkoje, keistai elgdavosi (...)“ [9].

Asmens, kuriam įtariami psichikos sutrikimai, parodymai. Įtariamasis dažnai neslepia, kad turi psichikos sutrikimų, ir pats iš karto nurodo, kad yra su negalia. Tai ypač pasakytina apie anksčiau teistuosius bei įtariamuosius su asmenybės sutrikimais. Kita vertus, būna ir taip, kad įtariamasis nori nusišėpti savo negalavimus, gėdijasi ir pan. Tokiu atveju rekomenduojama pasinaudoti kitais alternatyviais informacijos gavimo šaltiniais, o ne versti patį įtariamąjį pasakoti apie savo psichikos būklę. Informacijos apie psichikos trūkumus (sutrikimus) šaltinis gali būti įtariamojo nusikalstamos veikos padarymo paaiškinimai, kuriuose pasigendama motyvų, logikos ir kt. Pavyzdžiui, įtariamasis, kuriam buvo diagnozuotas sunkus depresijos epizodas su psichozės reiškiniais, pateikia tokius savo tėvo nužudymo aplinkybių paaiškinimus: „(...) mane tada sukaustė kažkokia isterija, net pats negaliu paaiškinti, kas man „užėjo“ (...), kodėl aš taip pasielgiau su tėvu, aš pats negaliu suprasti“ [10].

Materialūs objektai, priklausantys įtariamajam, rasti jo gyvenamojoje vietoje ar prie jo. Pavyzdžiui, asmens namuose galima aptikti jo piešinių ir užrašų, kurie galėtų būti naudingi psichiatrams. Psichikos ligoniai, kurių verbalinė raiška susilpnėjusi, dažnai savo jausmus ir išgyvenimus reiškia piešiniais. Teiginy, kad psichikos ligonių piešiniai turi diagnostinės reikšmės, yra diskutuotinas. Piešinių naudojimo diagnostikai šalininkai remiasi tuo, kad kai kuriuose psichologiniuose testuose (šeimos piešiniuose, piktogramose ir kt.) vertinami pacientų piešiniai. Tačiau kiti psichiatrai piešinių diagnostinį vaidmenį nurodo tik kaip pagalbinį [11, p. 154–160].

Tam tikros **nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės** taip pat gali kelti įtarimą dėl įtariamojo psichikos būklės. Tai galėtų būti ypatingai žiaurus nusikalstamos veikos padarymo būdas arba kai padaryta priešinga teisei veika, neturinti jokio tikslo ir jokių priežasčių, ir pan.

Atskleidžiant psichikos trūkumus (sutrikimus) tam tikrą prejudicialumo reikšmę gali turėti **įsiteisėję civilinėse bylose teismų sprendimai dėl asmens pripažinimo neveiksniu arba ribotai veiksniumi**. Tik šiuo atveju reikėtų nepamiršti laiko, praėjusio nuo asmens pripažinimo neveiksniu (ribotai veiksniumi), ir to momento, kai gauti duomenys, patvirtinantys asmens pagijimą. Mūsų nuomone, tai baudžiamajame procese galėtų būti tik prielaida paskirti asmeniui psichiatrijos ekspertizę, užtikrinti gynėjo dalyvavimą, kruopščiau laikytis įtariamojo teisių apsaugos užtikrinimo garantų.

Šios pastabos gali padėti ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorams laiku atskleisti įtariamojo psichikos trūkumus (sutrikimus). Siekiant užkirsti kelią galimoms klaidoms tyrimą atliekantis pareigūnas privalo surasti, užfiksuoti viską, kas, jo nuomone, galėtų turėti reikšmės toliau tiriant nusikalstamą veiklą. Svarbu žinoti, kad gydytojui psichiatrai svarbi kiekviena paciento gyvenimo detalė, smulkmena, nes tai padeda susidaryti visapusiškesnę nuomonę apie tiriamąjį.

Psichikos trūkumų (sutrikimų) nustatymas

Vargu ar be psichiatrijos, psichologijos ir kitų mokslų specialiųjų žinių įmanoma iširti nusikalstamą veiklą, kurios padarymu įtariamasis asmuo, turintis psichikos trūkumų (sutrikimų). Visų pirma šios specialiosios žinios pritaikomos šiems trūkumams (sutrikimams) nustatyti. Viena iš specialiųjų žinių naudojimo formų baudžiamajame procese yra ekspertizė. *Valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos prie Sveikatos apsaugos ministerijos ataskaitos atspindi tokius įtariamųjų, kaltinamųjų atliktų teismo psichiatrijos, psichologijos, narkologijos ekspertizių skaičius: 1999 m. – 2558; 2000 m. – 2341; 2001 m. – 2370; 2002 m. – 2111; 2003 m. – 1484. Iš jų: 1999 m. – 296; 2000 m. – 239; 2001 m. – 246; 2002*

m. – 194; 2003 m. – 207 įtariamieji (kaltinamieji) pripažinti nepakaltinamais; 2003 m. – 13 tiriamųjų pripažinti ribotai pakaltinamais (pateiktos ekspertinės išvados).

Lietuvos teisinėje literatūroje ekspertizės sąvoką 1928 m. pateikė A. Kriščiukaitis. „Ekspertizė, – rašė A. Kriščiukaitis, – tai yra ištyrimas reikalingos bylai medžiagos, daromos nusimanančių žmonių – žinovų, tam tikrų specialistų, kurie turi pasakyti teismui šiuo ar kitu klausimu savo kompetentingą nuomonę. Visose srityse, kur teismas jaučiasi nenusimanąs, įstatymas jam leidžia šauktis ekspertų“ [12, p. 166–167]. Literatūroje pateikiama ir ekspertizių klasifikacija. Pasak profesoriaus E. Palskio, artimesnė šiuolaikinei klasifikacija buvo pateikta „Lietuviškojoje enciklopedijoje“. Tarp nurodytųjų išskiriamos teisės psichiatrijos, psichologijos (byloje dalyvaujančių vaikų parodymams vertinti) ekspertizės [12, p. 169]. Tarpukario Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymas nustatė ekspertų teises, pareigas, ekspertizės skyrimo pagrindus (325 str.). Įstatymas detaliai reglamentavo ekspertizės tvarką ir būdus. Tai pasakytina ir apie psichiatrijos ekspertizę baudžiamajame procese. Tam tikrą kaltinamųjų proto tyrimo procedūrą 353–356 nustatė straipsniai [13, p. 291–292]. Teismo tardytojas turėjo iniciatyvą iškelti kaltinamojo psichikos sveikatos klausimą, tačiau pats į jį atsakyti negalėjo. Teismo gydytojas – psichiatras pateikdavo „nuomonę“, kuri kartu su kita medžiaga buvo perduodama prokurorui. Procedūra labai panaši į šių dienų Lietuvos baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtintą priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesą.

Šiandien daugelio Europos valstybių baudžiamojo proceso įstatymai įtvirtina ekspertizę kaip specialių žinių psichiatrijos srityje naudojimo formą. Vokietijos baudžiamojo proceso kodekse numatytas ekspertizės skyrimo atvejis, kai siekiama nustatyti kaltinamojo psichikos būklę (81 str.) [14]. Toks pat atvejis buvo įtvirtintas ir Lietuvos baudžiamojo proceso kodekso [15], galiojusio iki 2003 m. gegužės 1 d. Įdomu pažymėti, kad Vokietijos ekspertizės institutas baudžiamajame procese pagrįstas „patirties nuostatų“ teorija. Šios nuostatos suprantamos kaip bendrosios, abstrakčios įvairių sričių, pavyzdžiui, medicinos, žinios. Remdamasis šia teorija Vokietijos Aukščiausiasis Teismas nurodė, kad ekspertas privalo arba pateikti „patirties nuostatas“, arba įvertinti faktus vadovaudamasis „patirties nuostatomis“, arba pranešti teismui faktus, nustatytus naudojantis specialiomis žiniomis (išvados forma) [16, p. 410–411]. Tai pasakytina ir apie teisės psichiatrus ekspertus.

Rusijos baudžiamojo proceso kodekse [17] įtvirtintas eksperto ir specialisto dalyvavimas baudžiamojo proceso metu. Jų veiklos formos ir veiklos formų skirtumai panašūs į numatytus Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse, galiojusiame iki 2003 m. gegužės 1 d. [18, p. 27]. Norėtųsi atkreipti dėmesį į vieną iš būtiniosios ekspertizės skyrimo atvejų, įtvirtintų Rusijos baudžiamojo proceso kodekso 196 straipsnyje: „psichinės arba fizinės įtariamojo, kaltinamojo būklės nustatymas, kai kyla abejonių dėl jo pakaltinamumo arba sugebėjimo savarankiškai ginti savo teises ir teisėtus interesus baudžiamajame procese“ [19, p. 503–506].

JAV, kitaip nei daugelyje Europos valstybių, ekspertai dalyvauja baudžiamajame procese šalių iniciatyva. Įdomių žinių apie ekspertų vaidmenį baudžiamajame procese galima rasti JAV Advokatų asociacijos Baudžiamosios justicijos psichikos sveikatos standartuose (*ABA, Criminal Justice Mental Health Standards*). Standartas 7–1.1. taip ir pavadintas „Psichikos sveikatos bei protinio atsilikimo (silpnaprotystės) specialistų vaidmuo baudžiamajame procese.“ Bendriausia prasme šie specialistai apibūdinami kaip asmenys, įgiję atitinkamą visa apimančią, formalizuotą išsilavinimą ir specializuojasi tirdami žmogaus elgesį (*human behavior*). Šalys specialistus kviečia dalyvauti teismo procese, kai reikia išspręsti kaltinamojo pakaltinamumo, riboto pakaltinamumo (bausmės sumažinimo), gebėjimo gintis pačiam ir kitus klausimus. Tačiau jų vaidmuo gali skirtis. Išskiriami specialistai – vertintojai, privalantys pateikti objektyvias, nepriklausančias nuo proceso šalių pozicijos, išvadas. Kad vertintojas pateiktų tokią išvadą, jam suteikiama galimybė asmeniškai bendrauti su kaltinamuoju (asmeninis interviu), kadangi trauktinas baudžiamajon atsakomybėn asmuo ir yra pagrindinis psichikos vertinimo šaltinis (7.–3. 11. standartas). Tuo tarpu 7.–3. 8. standartas reikalauja, kad visa informacija, kuri bus gauta tokio vertinimo proceso metu, nebūtų pateikta kaltintojo šaliai, kol patys gynybos atstovai oficialiai neinformuos kitos šalies ketinimo „iškelti kaltinamojo psichikos būklės klausimą“. Taip pat nurodomas ir specialistas – konsultantas, kuris gali padėti kaltinamojo apklausų metu įvertinti kaltinamojo sugebėjimą dalyvauti kryžminėje apklausoje, pasiūlyti apklausos strategiją bei taktiką ir kt. [20, p. 6–13]. Kaip matome, ir JAV baudžiamajame procese psichiatras gali būti ekspertu – vertintoju arba specialistu – konsultantu.

Lietuvos baudžiamajame procese šios dvi specialiųjų psichiatrijos žinių naudojimo formos yra lygiavertės. Priimant procesinius sprendimus galima remtis pateiktomis tiek eksperto, tiek specialisto išvadomis, tačiau čia galima būtų išžvelgti keletą diskutuotinų aspektų.

Pirma, tai Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse [21] įtvirtintos skirtingos objektų tyrimo (205, 206 str.) bei ekspertizės (208, 209 str.) skyrimo taisyklės. Ekspertizės skyrimo procedūra

daug sudėtingesnė, užtrunkanti ilgiau nei objektų tyrimas. Ne visų teisės mokslų plėtotojų nuomone, tokia procedūra vertintina teigiamai proceso optimalumo atžvilgiu [22, p. 62–66.]. Labai skirtingai ekspertizės skyrimo tvarką vertina praktikai. *Teigiamai ją vertina 30,6 proc. ikiteisminio tyrimo pareigūnų; 44,4 proc. – neigiamai; 13,9 proc. – labiau teigiamai negu neigiamai; 11,1 proc. – labiau neigiamai negu teigiamai. Iš visų apklaustų prokurorų ekspertizės skyrimo tvarką vertina teigiamai – 47,4 proc.; 31,6 proc. – labiau teigiamai negu neigiamai; 21 proc. – neigiamai.* Paprastai tirdami nusikaltamą veiką, visus specialaus tyrimo ir specialiųjų žinių reikalaujančius klausimus ikiteisminio tyrimo pareigūnai turėtų išspręsti objektų tyrimo, numatyto Baudžiamojo proceso kodekso 205, 206 straipsniuose, tvarka. Rekomenduojama ekspertizę ikiteisminio tyrimo metu skirti tik tokiais atvejais: „*kai objektų tyrimo metu objektai gali būti sunaikinti, sugadinti arba pakeisti taip, kad vėliau nebus galima atlikti jų pakartotinio tyrimo; kai atlikto objektų tyrimo rezultatai prieštarauja kitai ikiteisminio tyrimo medžiagai*“ [23, p. 557].

Siekiant paspartinti procesą būtų tikslinga ikiteisminio tyrimo metu ištirti įtariamojo psichikos būklę vadovaujantis Baudžiamojo proceso kodekso 205, 206 straipsniais. Kita vertus, psichikos sutrikimų nustatymas baudžiamajame procese, kaip jau buvo minėta, reikšmingas keliais aspektais, t. y. nustatant asmens nepakaltinamumą, ribotą pakaltinamumą ar procesinį neveiksnumą [24, p. 69–72]. Šiuo atveju psichiatro, kaip eksperto ir kaip specialisto, įgaliojimų apimtis nėra vienoda. Kai galima įtarti, kad asmuo gali būti nepakaltinamas arba ribotai pakaltinamas, arba padarius nusikaltamą veiką jam sutriko psichika ir dėl to jis negali suvokti savo veiksmų esmės (Priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo proceso pradžios pagrindai – 393 str.), procese kaip ekspertas dalyvauja psichiatras ir atlieka ekspertizę 396 straipsnyje nurodytais atvejais. Priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese (392–406 str.) baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką padariusio asmens psichikos būklė patikrinama ir nustatoma tik paskyrus teismo psichiatrijos ekspertizę (396 str.). Psichiatro, kaip specialisto, išvada nurodytais atvejais nėra numatyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse, tačiau jos pagrindu skiriama psichiatrijos ekspertizė. Mūsų manymu, dirbamas dvigubas darbas. Daugelis tyrėjų, jei jiems kyla abejonių dėl įtariamojo psichikos būklės, iš pradžių kreipiasi į psichiatrą specialistą pateikdami klausimą, ar tikslinga įtariamajam skirti stacionarinę arba ambulatorinę psichiatrijos ekspertizę. Jei atsakymas teigiamas, prokuroras kreipiasi į ikiteisminio tyrimo teisėją prašydamas skirti psichiatrijos ekspertizę. Tai patvirtina tyrimo metu atliktos apklausos rezultatai. *Kilus abejonių dėl įtariamojo psichikos būklės, iš visų apklaustų ikiteisminio tyrimo pareigūnų 41,7 proc. kreiptųsi į psichiatrą specialistą dėl įtariamojo psichikos būklės tyrimo (206 str.); 38,9 proc. – iš karto kreiptųsi į prokurorą dėl psichiatrijos ekspertizės paskyrimo klausimo išsprendimo; 19,4 proc. – pasielgtų kitaip: pateiktų užklausimus, ar asmuo anksčiau gydėsi psichikos sveikatos priežiūros įstaigose; išanalizuotų atliekant tyrimą gautus medicinos dokumentus ir tada kreiptųsi į psichiatrą specialistą konsultuotis. Iš apklaustų prokurorų kilus abejonių dėl įtariamojo psichikos būklės, 73,7 proc. iš karto kreiptųsi į psichiatrą specialistą dėl įtariamojo psichikos būklės tyrimo (206 str.), 15,9 proc. – iš karto kreiptųsi su prašymu į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl psichiatrijos ekspertizės paskyrimo; 10,5 proc. – nurodytų ikiteisminio tyrimo pareigūnui kreiptis į jį dėl psichiatrijos ekspertizės klausimo išsprendimo.*

Kitas aspektas – teisės psichiatro, kaip specialisto, išvada dėl įtariamojo esamų psichikos sutrikimų įtakos baudžiamajam procesiniam veiksnui (dėl gebėjimo gintis pačiam, naudotis visomis procesinėmis teisėmis ir pareigomis). Tačiau ar pateikta specialisto išvada bus pakankama atsakyti į tokį klausimą? Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 89 ir 90 straipsnių analizė rodo, kad specialistui keliami tam tikra prasme didesni reikalavimai nei ekspertui, kadangi specialistas turi turėti ne tik specialių žinių, bet ir įgūdžių [22, p. 65]. Vis dėlto remiantis praktikų ekspertų duomenimis galima konstatuoti, kad šiuo metu Lietuvoje dar psichiatras specialistas neturi sąlygų pateikti tokių pat pagrįstų išvadų kaip ekspertas. Psichiatro specialisto atliekamas psichikos būklės tyrimas praktikoje traktuojamas kaip pirminis proceso veiksmas tyrėjų abejonėms patvirtinti, psichiatro specialisto išvados pripažįstamos nepakankamomis atsakyti į vieną svarbiausių teisinių klausimų: ar įtariamasis gali savarankiškai gintis? Čia derėtų prisiminti tokią baudžiamojo procesinio veiksnio ekspertinio įvertinimo aplinkybę: psichikos būsenos stabilumą reikia vertinti visą ikiteisminio tyrimo ir teismo proceso laikotarpį [6, p. 667.]. Psichiatras specialistas ne visada gali atlikti tokį psichikos būklės tyrimą, kaip, pavyzdžiui, atliekant psichiatrijos ekspertizę stacionare. Turime atsižvelgti ir į tai, kad sprendami baudžiamojo procesinio veiksnio klausimą psichiatrai ekspertai dažniausiai taiko formuluotę, primenančią tą, kuri vartojama apibrėžiant nepakaltinamumo teisinį kriterijų [6, p. 667]. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse taip pat turi būti numatytas baudžiamojo procesinio veiksnio ekspertinis įvertinimas.

Išvados ir rekomendacijos

1. Išteisminio tyrimo pareigūnams atskleidžiant įtariamųjų psichikos trūkumus (sutrikimus) gali būti naudinga informacija apie tipinius aptariamų asmenų požymius. Remiantis mokslinėje literatūroje pateiktos medžiagos bei archyvinių baudžiamųjų bylų analize, kilus abejonių dėl asmens psichikos sveikatos būklės, rekomenduojama atkreipti dėmesį į jo: *išprusimą; kalbėjimą (verbalinę ir rašto kalbą); išorę (išorinius kūno anatomijos požymius, funkcinius požymius, aprangą); fizinę sveikatos būklę*. Daugiau informacijos, būtinos įtarimams dėl įtariamojo psichikos trūkumų (sutrikimų) patvirtinti, rekomenduojama rinkti naudojantis šiais žinių apie psichikos trūkumus (sutrikimus) šaltiniais: *artimųjų giminaičių bei šeimos narių parodymais; paties įtariamojo parodymais; materialiais objektais, priklausančiais įtariamajam ir rastais jo gyvenamojoje vietoje ar prie jo; nusikalstamos veikos įvykdyto aplinkybėmis*.

2. Siūloma įtariamųjų psichikos trūkumams (sutrikimams) nustatyti baudžiamajame procese įdiegti vienodą specialių žinių naudojimo formą – ekspertizę.

LITERATŪRA

1. **Specialiojo** ugdymo pagrindai. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2003.
2. **Радаев В. З.** Особенности методики расследования преступлений, совершенных лицами, страдающими психическими недостатками [Дисс. канд. юрид. наук]. – Саратов, 1980.
3. **Medicinos** enciklopedija. T. 2. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
4. **Криминалистическое** обеспечение предварительного расследования: Учебное пособие для вузов [под ред. В. А. Образцова]. – Москва: Высшая школа, 1992.
5. **Baudžiamoji byla** Nr. 82-1-096-00. Tardymo poskyris prie Raseinių rajono PK.
6. **Dembinskas A.** Psichiatrija. – Vilnius: Vaistų žinios, 2003.
7. **Gruodytė E.** Baudžiamoji atsakomybė už veikas, susijusias su neteisėta narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvarta: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė (01 S). – Vilnius, 2003.
8. **Žalkauskas K.** Psichiatrinės ekspertizės reikalu // Kriminalistikos žinynas. 1935. Nr. 1.
9. **Vilniaus** apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-19-03.
10. **Vilniaus** apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-9-02.
11. **Survilaitė D.** Agresija psichikos ligonių piešiniuose // Agresija ir smurtas – psichikos norma ir patologija. – Vilnius: Lietuvos teismo psichiatrijos asociacija, 2001.
12. **Palskys E.** Lietuvos kriminalistikos apybraižos (1918–1940). Monografinė studija. – Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1995.
13. **Baudžiamojo** proceso įstatymas su komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų ir kitų aiškinimų, liečiančių Didž. Lietuvos ir Klaipėdos Krašto baudžiamojo proceso teisę. Neoficialus leidimas [Redagavo Kavolis M.]. – Kaunas: „Literatūros“ knygyno leidimas, 1933.
14. **Strafprozessordnung** (StOP) vom 7. April 1987 (BGBl. I, S. 1074, 1319) zuletzt geändert durch Artikel 1 des Gesetzes zur Änderung der Strafprozessordnung vom 20. Dezember 2001. (BGBl. I, S. 3879) // <http://www.datenschutz-berlin.de/recht/de/rv/szprecht/stpo/stpo1-1.htm#p80>; prisijungimo laikas: 2005-04-07.
15. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais iki 2003 m. gegužės 1 d.) // Žin. 1961. Nr. 18–148.
16. **Гуценко К. Ф., Головки Л. В., Филимонов Б. А.** Уголовный процесс западных государств. – Москва: Зецало, 2001.
17. **Уголовно-процессуальный** кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 г. № 174-ФЗ. Принят Государственной Думой 22 ноября 2001 года. Одобрен Советом Федерации 5 декабря 2001 года // <http://www.garweb.ru/project/law/doc/12025178/12025178-030.htm#11527> (prisijungta 2005 m. balandžio 7 d.).
18. **Ткаченко А. А.** Судебная психиатрия. Консультация адвокатов. – Москва: Логос, 2004.
19. **Рыжаков А. П.** Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. – Москва: Норма, 2002.
20. **ABA Criminal Justice Mental Health Standards.** – Washington, DC, 1989.
21. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais) // Žin. 2002. Nr. 37–1341.
22. **Малевски Г., Курапка Э.** Правовое регулирование применения специальных знаний в уголовно-процессуальном кодексе Литовской Республики // Актуальные проблемы теории и практики уголовного судопроизводства и криминалистики: Сб. статей: в III частях. Часть I: Вопросы уголовного судопроизводства. – Москва: Академия управления МВД России, 2004.
23. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo proceso kodekso komentaras (Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P et al. Kn. 2: I–IV dalys (1–220 straipsniai). – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003.

24. **Kanapeckaitė J.** Įtariamųjų (kaltinamųjų) fiziniai arba psichiniai trūkumai bei jų reikšmė įgyvendinant teisę į gynybą // Jurisprudencija: mokslo darbai. 2003. T. 38(30).

Rechtzeitige Aufdeckung und Feststellung von der geistigen Behinderungen des Verdächtigten

Dr. Jolanta Kanapeckaitė
Mykolas Romeris Universität

Gründbegriffe: Strafprozess, geistigen Behinderungen, Verdächtige, Expertise und Objektuntersuchung.

ZUSAMMENFASSUNG

Im Artikel werden bestimmte Aufdeckungsmomente von den oben genannten Behinderungen dargestellt. Aufgrund des Materials aus der Wissenschaftsliteratur und der Analyse von den im Archiv gehaltenen Strafsachen wird eine nützliche Information über die typischen Züge von den zu behandelnden Personen angegeben, die nach diesen Kriterien unterschieden sind: Ausbildung; Rede (schriftlich, mündlich); Aussehen (äusserliche körperliche Merkmale, funktionale Merkmale, Bekleidung); Gesundheitszustand; Gebrauch von psychoaktiven Stoffen. Um die mögliche geistige Behinderungen eines Verdächtigten näher bestätigen zu können, braucht man mehr Information. Hier wird es empfohlen, folgende Informationsquellen heran zu ziehen: Aussagen von den nächsten Verwandten und den Familienmitgliedern; Aussagen des Verdächtigten; materielle Objekte, die dem Verdächtige gehören und die in seiner Wohnung oder in ihrer Nähe gefunden worden sind; bestimmte Umstände der Straftat. Die vorgelegten Bemerkungen können den Haftuntersuchungsbeamten, den Staatsanwälten behilflich sein, um rechtzeitig die geistige Behinderungen des Verdächtigten aufdecken zu können.

Weiter wird im Artikel die Feststellung der geistigen Behinderungen anhand der speziellen Kenntnisse und Formen aus der Psychiatrie, d.s Expertise und Objektuntersuchung. Die heutigen Strafprozessgesetze in vielen europäischen Ländern enthalten die Anwendungsformen von den speziellen Kenntnissen aus dem Psychiatriebereich. Das ist die Teilnahme im Strafprozess eines Experten oder eines Fachmanns. Im litauischen Strafprozess sind diese zwei Anwendungsformen von speziellen Kenntnissen gleichgestellt. Bei der Fassung von entsprechenden Prozessualbeschlüssen darf man sich auf die Schlussfolgerungen sowohl von einem Experten, als auch von einem Fachmann stützen. Im Artikel werden diskutabile Reglementierungsaspekte von diesem Rechtsinstitut dargelegt.

